

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА: СУЧАСНІ ВЕКТОРИ

FORMATION OF COMMUNICATIVE CULTURE OF SCHOOL STUDENTS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM: MODERN VECTORS

У статті доведено, що формування комунікативної культури учнів Нової української школи в умовах інформаційного суспільства набуває виключної пріоритетності. Її метою виступає дослідження сутнісних ознак комунікативної культури школярів як динамічного особистісного новоутворення. За результатами аналізу наукових джерел доведена міждисциплінарність і широта комунікативної культури як предмета дослідження, що зумовлює різноаспектність його вивчення, представлення в науковому дискурсі й затребуваність у системі сучасної освіти. Визначення його сутнісних ознак потребувало уточнення понять «культура» та «комунікативна культура». Показано, що всеохоплюючий фундаментальний характер феномену «культура» спричинює складність визначення і наявність багатовекторного розмаїття його інтерпретацій, серед яких основними виокремлено діяльнісний, аксіологічний, гуманістичний, семіотичний, особистісний, гносеологічний, синергетичний, соціологічний, психологічний, педагогічний, комунікативний аспекти. Доведено, що саме системний підхід до інтерпретації культури дозволяє синтезувати її найсуттєвіші сутнісні характеристики як надскладної системи, яка утворюється, існує та розвивається завдяки взаємоперетворення, взаємозв'язку і взаємозалежності основних форм її існування (людська, діяльнісна і предметна).

Конкретизовано, що комунікативна культура як вид загальної культури проявляє себе у двох іпостасях: як соціокультурний і водночас особистісний феномен. Вона виступає «людським виміром суспільних і міжсуб'єктних відносин». Установлено, що комунікативна культура школяра як педагогічна категорія виявляє себе як динамічне особистісне утворення, базується на позитивному соціально-комунікативному досвіді і сприяє здійсненню школярами продуктивного інформаційного обміну на вербальному та невербальному рівнях.

Ключові слова: культура, комунікативна культура, комунікативна культура школяра, сутнісні ознаки, системний підхід, формування, освіта, Нова українська школа.

The article proves that the formation of the communicative culture of students of the New Ukrainian School in the conditions of the information society acquires exceptional priority. Its purpose is to study the essential features of schoolchildren's communicative culture as a dynamic personal development. According to the results of the analysis of scientific sources, the interdisciplinary nature and breadth of communicative culture as a subject of research has been proven, which determines the diversity of its study and presentation in scientific discourse and its demand in the system of modern education. Determining its essential features required clarification of the concepts "culture" and "communicative culture". It is shown that the all-encompassing fundamental nature of the phenomenon "culture" causes the complexity of the definition and the presence of a multi-vector variety of its interpretations, among which the functional, axiological, humanistic, semiotic, personal, epistemological, synergistic, sociological, psychological, pedagogical, communicative aspects are highlighted. It has been proven that the systematic approach to the interpretation of culture allows us to synthesize its most essential essential characteristics as an extremely complex system that is formed, exists and develops due to mutual transformation, interconnection and interdependence of the main forms of its existence (human, activity and object).

It is specified that communicative culture as a type of general culture manifests itself in two guises: as a socio-cultural and at the same time a personal phenomenon. It acts as "the human dimension of social and interpersonal relations." It was established that the communicative culture of schoolchildren as a pedagogical category manifests itself as a dynamic personal formation, is based on positive social and communicative experience and contributes to productive information exchange by schoolchildren at the verbal and non-verbal levels.

Key words: culture, communicative culture, communicative culture of schoolchildren, essential features, systematic approach, formation, education, New Ukrainian school.

УДК 316.37:316.772-043.83:373.3(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/61.1.31>

Кібіч Д.О.,

аспірант кафедри педагогіки
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К.Д. Ушинського»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасні умови глобалізації, інформатизації, модернізації суспільства вимагають від громадян здатності до здійснення комунікації на всіх рівнях як запоруки гармонійного входження й опанування культурного простору людства, успішної адаптації до соціального життя і знаходження свого місця в ньому. Саме тому формування комунікативної культури, що посідає значне місце в загальнокультурному становленні особистості, розглядається як важливе завдання освіти, проблема і спеціальний предмет педагогічних досліджень, що не

втрачає своєї актуальності. Це завдання актуалізується й відмовою від традиційного підходу до освіти, де її здобувач має засвоїти певну суму знань з різних дисциплін. Нова освітня парадигма акцентує на становленні, формуванні, розвитку і саморозвитку різнобічно розвинутої конкурентоздатної творчої особистості, її культури, компетентності, готовності до розв'язання новопосталих завдань і проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міждисциплінарність і широта предмета дослідження зумовили різноаспектність його вивчення

і представлення в науковому дискурсі. Проблематика продуктивної взаємодії в освітньому процесі на засадах гуманізації широко представлена в наукових доробках Г. Балла, І. Беха, А. Богуш, С. Гончаренка, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Лозової, В. Лугового, К. Роджерса, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін. Процес формування комунікативної дії, здібностей і вмінь як соціалізаційного потенціалу особистості став предметом досліджень таких науковців, як Л. Бірюк, С. Бондаренко, Ф. Варел, Ю. Габермас, В. Гаркуша, Н. Голуб, П. Гончарук, В. Кан-Калік, Л. Карамушка, Т. Лесіна, Т. Лукман, С. Максименко, У. Матуран, В. Мотирко, А. Мудрик, М. Пентиліук, А.Н. Перре-Клермон, В. Семиченко, Т. Шепеленко, Т. Яценко та ін.

Культурологічний вектор формування готовності особистості до соціальної взаємодії через призму дослідження таких феноменів, як «культура спілкування», «культура мовлення», «культура міжособистісних взаємин», «культура соціальної взаємодії» тощо не сходять з виднокраю як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників (Н. Бабич, Г. Берегова, А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Волкова, В. Галузяк, В. Гриньова, М. Євтух, З. Єрмакова, І. Зязюн, М. Каган, Т. Калюжна, А. Карнаух, К. Климова, М. Коваль, О. Леонтєв, Н. Масі, Т. Окуневич, А. Омеляненко, В. Пасинок, В. Ремізов, І. Сайтарлі та ін.).

Комунікативна культура презентована як важливий вид і складник загальної культури особистості, що детермінує її соціальне становлення (М. Бубер, Ю. Габермас, Ф. Гемстергойс, А. Димер, В. Кульман, І. Кон, Т. Марсель, Дж. Мід, Е. Муньє, В. Кульман, С. Сарновська, С. Франк, М. Хайдеггер, К. Черрі, Т. Шибутані, К. Ясперс та ін.).

У наукових розвідках О.Бовдир, Т. Галацин, Л. Іванченко, В. Лівенцової, К. Малашевської, В. Майковської, Г. Медведь, Л. Мороз-Рекотової, А. Омельчук, Л. Руденко, В. Садової, С. Сарновської, Г. Тимченко, А. Хом'як, М. Шовікун, Д. Щербини та ін. феномен комунікативної культури розглядався у контексті професійної підготовки майбутнього фахівця, якісне вирішення професійних функцій якого пов'язано із ступенем її сформованості як інтегрального особистісного утворення.

Психолого-педагогічні аспекти формування комунікативної культури дітей і підлітків на засадах виявлення й урахування вікових та особистісних потреб здобувачів освіти презентовано в дослідженнях таких вітчизняних учених, як В. Бедер, К. Гончар, О. Корніяка, Ю. Смолянко, В. Тернопільська, В. Штифурак та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи постійну увагу науковців до проблематики комунікативної культури особистості, активне і продуктивне студювання різних її аспектів, питання визначення її сутнісних ознак й особливостей формування

у сучасних школярів в умовах навчання в Новій українській школі висвітлено недостатньо.

Мета статті полягає у дослідженні сутнісних ознак комунікативної культури школярів як особистісного новоутворення.

Завдання дослідження: уточнити поняття «культура», «комунікативна культура»; визначити сутність поняття «комунікативна культура школяра» як педагогічної категорії; схарактеризувати сучасні вектори, що зумовлюють формування комунікативної культури школярів як динамічного новоутворення.

Виклад основного матеріалу. Логіка реалізації поставлених у роботі мети і завдань перш за все передбачає з'ясування сутності феномену «культура», що виступає смисловим центром започаткованого дослідження. Складність визначення поняття «культура» полягає в тому, що воно має всеохоплюючий фундаментальний характер. У буквальному перекладі з латини воно означає «обробіток, обробка» і спочатку використовувалося саме в сенсі роботи з землею (культивація), з рослинами. Пізніше (після праці М.Т. Цицерона «Тускуланські бесіди») це поняття все більше стало набувати антропологічного змісту, позначаючи роботу над людиною через освіту і виховання з метою зміни її духовного світу на краще. Доречі в працях античних філософів (Ксенофонт, Парменід, Платон та ін.) слова «cultura» і «paideia» час від часу синонімізувалися, зважаючи на їх роль у позитивних змінах людини [2].

Отже, беручи свій початок з античної епохи, філософські традиції дослідження культури мають глибоке коріння. У історії філософії пропонувалися різні варіанти осмислення культури. Не маючи на меті їх докладний аналіз, лише наведемо деякі з них: концепція культури І.Г. Гердера («Ідеї до філософії історії»); ідея дискретного розвитку історії О.Шпенглера («Захід Європи»); концепція особистості як творця культури Н. Бердяєва («Про культуру» тощо); психологічні інтерпретації культури К. Юнга («Феномен духу у культурі та науці» тощо), З. Фрейда («Я», «Незадоволення культурою» тощо); концепція кругообігу локальних цивілізацій А. Тойнбі («Збагнення історії») та ін. У другій половині ХХ століття з'являється розмаїття інших ідей і концепцій, що відбивають розуміння культури їх авторами: структурно-функційний підхід К.Леві-Стросса («Структурна антропологія»); концепції та теорії ігрової культури Й.Хейзінгі («Людина, яка грає»), Х. Ортега-і-Гассета («Дегуманізація мистецтва»). Антропологічна спрямованість досліджень проявляється у роботах Е. Тайлора, Дж. Фрезера, Л. Уайта. Створюються інформаційні моделі культури (М. Маклюєн, О. Тоффлер, Дж. Несбіт та ін.), що призводить до появи декілька сотень визначень поняття «культура» [13]. Поступове нагромадження у філософії та інших науках ідей

і концепцій, пов'язаних з культурою, призводять до виникнення на початку ХХ ст., нового терміну «культурологія» (за У. Оствальдом), а в середині ХХ в. з'являється особлива наука про культуру – культурологія.

На основі аналізу наукового фонду можна стверджувати, що при визначенні культури найчастіше вдаються до інтерпретації. До сьогодні досить поширеною можна вважати діяльну інтерпретацію культури як прогресивної, творчої, соціальної за характером діяльності людини у всіх сферах «буття та свідомості» [6, с. 215]; як сукупності «матеріальних і духовних надбань суспільства й людини», що набуваються, втілюються і реалізуються в процесі «продуктивної діяльності» [5, с. 182].

Водночас сучасний науковий дискурс не обмежується філософським і діяльним аспектами презентації культури як феномену, серед них також можна виділити:

- аксіологічний, у рамках якого вивчається процес створення і водночас сукупність матеріальних і духовних цінностей та їх роль для «буття людини в культурі»;

- гуманістичний, пов'язаний з можливістю цілеспрямованого впливу культурних цінностей на становлення духовного світу особистості, її духовно-морального розвитку й удосконалення;

- семіотичний, що націлює на дослідження культури як сукупності знаків і знакових систем;

- особистісний, що відкриває можливості розуміння культури як процесу творчої самореалізації особистості, яка розглядається як «суб'єкт культурно-історичного процесу»;

- гносеологічний, з позицій якого культура вивчається як процес відображення її у почуттях, уявленнях, світогляді людей;

- синергетичний, відповідно до якого культура предстає як антропоморфна структура, що виникає та існує завдяки творчому саморозвитку людини, і водночас, сприяє її суб'єктивації;

- соціологічний, пов'язаний з дослідженням детермінованості культури соціально-економічними чинниками;

- психологічний, з позицій якого вивчаються особливості психології духовної творчості, соціально-психологічних механізмів впливу мистецтва на духовний світ людини, її світовідчуття, ціннісні орієнтації, менталітет;

- педагогічний, що розглядає культуру як зумовлений історичним процесом засіб і результат формування та розвитку творчої активної свідомої особистості;

- комунікативний, відповідно до якого культура досліджується як засіб комунікації між «творцями та споживачами культурних цінностей» [8, с. 126];

- системний, який дозволяє синтезувати найсуттєвіші сутнісні характеристики культури як

надскладної системи, що утворюється та існує завдяки взаємоперетворення, взаємозв'язку і взаємозалежності основних форм її існування (людська, діяльна і предметна) [2; 6; 7; 8; 11; 13] тощо.

Вирізняючи культуру як соціокультурний («людський вимір суспільних і міжсуб'єктних відносин» [10, с. 9]) і водночас особистісний феномен, надалі будемо розглядати саме особистісну її іпостась, беручи до уваги феномен «загальна культура особистості», серед видів якої виділяється комунікативна культура. Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати про розмаїтість наявних у сучасному дискурсі її тлумачень. Одним із таких, що пов'яже обидві іпостасі досліджуваного феномену, є його визначення як упорядкованої динамічної системи, яку утворюють визнанні суспільством цінності, знання, норми і традиції, прийняті та засвоєні особистістю, що дозволяє їй органічно спілкуватися, продуктивно здійснювати соціальну взаємодію [11].

На тісний взаємозв'язок соціальної і комунікативної культури акцентує Т. Гончар, правомірно зауважуючи про те, що вона виступає засобом і водночас умовою набуття індивідами позитивного життєвого соціального досвіду, їх взаємозбагачення в процесі «взаємотрансляції знань» [4].

Визначення, запропоноване І. Тимченко, дозволяє простежити наявний у науковому дискурсі тісний зв'язок між поняттями «комунікативна культура» і «культура спілкування». Учена, застосовуючи критеріальний підхід, характеризує його як складне особистісне утворення, що поєднує етичні й мовні аспекти, що характеризують культуру спілкування особистості [12, с. 12].

На динамічність цього феномену звертає увагу В. Садова, яка пропонує розуміти його як утворення, що гуманізує, сприяє набуттю ознак ефективності соціальної взаємодії, поєднує емпатійні й перцептивні вміння, мистецтво мовлення та слухання [9, с. 6, 7].

У визначенні, запропонованому в дослідженні А.Аносової, акцент робиться на особистісних змінах, що характеризують сформованість комунікативної культури, серед яких виокремлюються такі особистісні досягнення, як здатність до самопізнання, комунікативні знання, якості, емоції, загальноприйняті соціокультурні норми і цінності особистості, що детермінують її успішну взаємодію з довкіллям [1].

На опосередкованості морально зорієнтованої взаємодії, взаєморозуміння і взаємовпливу учасників процесу спілкування, яким властива комунікативна культура, наголошує О. Корніяка. Учена вирізняє притаманний цьому процесу «афективно-інформаційний обмін», що відбувається як його суб'єктами [8].

На думку О. Гаврилюк, комунікативна культура має властивості віддзеркалювати соціально зумовлений рівень розвитку особистості в площині її підготовленості до соціально-комунікативної діяльності. Її утворює специфічне поєднання поглядів і дій, що мають системні ознаки й забезпечують задоволення потреб особистості щодо соціалізації і самореалізації [3].

Вводячи до наукового обігу поняття «соціально-комунікативна культура», В. Тернопільська тлумачить його як «певний ступінь єдності комунікативних і соціальних властивостей індивіда, що виявляється у його вмінні розв'язувати різноманітні життєві проблеми засобами спілкування, встановлювати міжособистісні взаємини на різних рівнях для забезпечення адекватної адаптації й самореалізації у суспільстві» [11, с. 12].

На підставі вищезазначеного встановлено, що комунікативна культура школяра виявляє себе як динамічне особистісне утворення, що базується на позитивному соціально-комунікативному досвіді і сприяє здійсненню школярами продуктивного інформаційного обміну і гуманістичної взаємодії на вербальному та невербальному рівнях. Його формування відбувається як в процесі природної соціалізації, самодіяльності і саморозвитку особистості, так і під час її цілеспрямованого навчання.

До параметрів, які слугують виразом сутності комунікативної культури як особистісного новоутворення, що зумовлюють основні вектори його формування в учнів Нової української школи, віднесено її розуміння як:

- базового компоненту (виду) загальної культури особистості;
- мети, підґрунтя, модусу регламентації та умови ефективності комунікативних процесів;
- засобу самотворення школяра як суб'єкта соціальних відносин;
- системної сукупності культуротворчих елементів (культура мислення, культура мовлення, культура почуттів, морально-етична культура), зовнішніх (соціокультурні норми) і внутрішніх (комунікативні знання, уміння, здібності, соціальна активність особистості);
- умови й запоруки гармонізації і гуманізації взаємин індивіда з довкіллям і самим собою;
- засобу репрезентації соціальних потреб особистості.

Висновки. Сучасні суспільні реалії, аналіз наукового фонду й освітньої практики підтверджують актуальність порушеної проблеми і фіксують

потребу у формуванні комунікативної культури сучасних школярів Нової української школи. Адже сьогодні на перший план виходять здатності максимально ефективно розв'язувати новопосталі життєві завдання і проблеми, успішно комунікувати, продуктивно взаємодіяти в соціумі на засадах культуровідповідних комунікативних норм і традицій. Перспективу подальших досліджень убачаємо у висвітленні методологічних засад формування комунікативної культури сучасних школярів в умовах НУШ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аносова А.В. Інтернет як середовище прояву комунікативної культури старшокласників. *Народна освіта*. 2011. Вип. 2 (14). URL: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/14/statti/anosova.htm>
2. Безклубенко С.Д. Теорія культури. Київ: КНУ-КиМ, 2002. 324 с.
3. Гаврилюк О.О. Формування комунікативної культури майбутніх учителів засобами позааудиторної роботи: автореф. ... дис. канд. пед. наук. Кіровоград, 2007. 22 с.
4. Гончар Т.І. Комунікативна культура в контексті психологічних теорій особистості. *Вісник книжкової палати*. 2013. № 5. С. 42–44.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
6. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка Київ: Знання України, 2012. 580 с.
7. Княжева І.А. Загальнонаукове трактування сутності макроконцепту «культура». *Наука і освіта*. 2011. № 1/LXXXVII. С. 43–46.
8. Корніяк О.М. Психологія комунікативної культури школяра. Київ: Міленіум, 2016. 336 с.
9. Садова В.В. Формування комунікативної культури вчителів початкових класів у процесі методичної роботи: автореф. ... дис. канд. пед. наук. Харків, 2000. 18 с.
10. Сарновська С.О. Сучасна соціальна комунікативна культура (філософсько-методологічний аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2000. 18 с.
11. Тернопільська В.І. Соціально-комунікативна культура школяра: шляхи сходження: *монографія*. Житомир: вид-во ПП «Рута», 2008. 300 с.
12. Тимченко І.І. Формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2001. 20 с.
13. Kroeber A.L., Kluckhohn C. Culture. A Critical Review of Concept and Definitions. Harvard Univ. 1952. P. 10–29.